

Федорова М. Змістова структура моральних цінностей особистості у дитинстві / М.Федорова // Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. – P. 345-348.

Fedorova M.A.

PhD., Associate Professor,

Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine, Zhytomyr)

**THE SUBSTANTIAL STRUCTURE OF INDIVIDUAL'S
MORAL VALUES IN CHILDHOOD**

УДК 37.034

Федорова М.А.

кандидат педагогічних наук, доцент

ЖДУ імені Івана Франка (Україна, м. Житомир)

**ЗМІСТОВА СТРУКТУРА МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
ОСОБИСТОСТІ У ДИТИНСТВІ**

The article analyses the peculiarities of moral values formation of pre-school aged children and primary school aged children. The article deals with the substantial structure of children's' moral values in which cognitive component, emotional component, activity component are singled out.

У статті проаналізовано особливості формування моральних цінностей у дошкільному і молодшому шкільному віці. Автором обґрунтовано змістову структуру моральних цінностей дітей, у якій умовно виділено когнітивний, емотивний, діяльнісно-вольовий компоненти.

Ключові слова: моральні цінності, когнітивний, емотивний, діяльнісно-вольовий компоненти моральних цінностей.

Key words: moral values, cognitive component of moral values, emotional component of moral values, activity component of moral values.

Перехід до ринкової економіки у 90-х рр. минулого століття призвів до кардинальних змін в ціннісних орієнтаціях зростаючого покоління. У сучасній молоді спостерігається домінування цінностей споживання, досягнення власної вигоди. У цьому зв'язку, особливої актуальності набуває проблема виховання духовних цінностей особистості, складовою яких є цінності моральні. Забезпечення результативності процесу виховання моральних цінностей потребує виділення їх змістових характеристик, з'ясування особливостей формування в онтогенезі і, виходячи з цього, обґрунтування методичних основ виховання. Метою статті є виділення структурних компонентів моральних цінностей дітей 5 – 10 років та обґрунтування їх змісту.

Формування змістових компонентів моральних цінностей починається вже у дошкільному віці і пов'язано з такими особливостями дитини: орієнтація на дорослого як зразка для наслідування, висока пластичність психіки, емоційно-забарвлене та цілісне сприйняття оточуючого світу, інтенсивний розвиток потребнісно-мотиваційної сфери, відсутність прагматизму у мотивації, орієнтація на світ людей, формування елементарних смислів.

Визначальною для формування моральних цінностей у дитинстві є емоційно-почуттєва сфера, розвиток якої здійснюється за такими напрямками:

- виникнення емоційної децентрації, емоційних переживань з приводу теперішнього і майбутнього, інтелектуалізація емоцій сприяють розвитку моральних почуттів і забезпечують активізацію соціально корисної діяльності, наслідки якої дитина здатна емоційно уявити (О.Запорожець, Є.Ільїн, О.Кравцова, Я.Неверович);

- збільшення соціально орієнтованих емоцій, зростання диференційованості емоційних переживань, розвиток здатності розуміти емоції інших людей забезпечують виникнення почуття причетності до групи та єдності з нею (Є.Ільїн, В.М'ясищев, Е.Еріксон, А.Щетиніна);

- розвиток моральних почуттів, здатності до емпатії, виникнення почуттів провини та сорому свідчать про поступовий відхід від егоцентризму і визначають спрямованість дошкільника на іншу людину (Г.Бреслав);

- зниження імпульсивності емоційних процесів, зростання їх вибірковості, стійкості, керованості дозволяє дитині відчувати радість майбутніх подій і легко переносити актуальні труднощі (Л.Божович, Г.Бреслав).

Дослідження А.Щетиніної довели, що у дошкільному віці відбувається диференціація позитивних і негативних емоцій, знижується їх амбівалентність. Як правило, діти розрізняють 5-7 базових емоцій (радість, подив, страх, гнів, сум), проте вербалізувати їх ще важко. Переважають такі типи сприймання емоцій: дифузно-аморфний та дифузно-локальний (77%), що передбачають поверхневе, нечітке сприймання емоції, інколи з виділенням її окремого елементу [5]. Когнітивні схеми емоцій майже не розвинуті, що зумовлює виникнення труднощів при встановленні зв'язку між позитивними або негативними емоціями людини та ситуацією, що їх викликала (Н.Міхеєва, Д.Люсін, П.Харріс).

Зазначені утворення продовжують свій розвиток у молодшому шкільному віці. На жаль, дослідження С.Курносової засвідчують, що спектр емоційних переживань молодших школярів вузький, при характеристиці оточуючих та себе переважають когнітивні і практичні показники, а не емоційні [4]. Повільний розвиток соціальних емоцій та мотивів у порівнянні з навчальними призводить до того, що етична оцінка залишається достатньо абстрактною, проявляється у спілкуванні з дорослим і не визначає спрямованість діяльності дитини (О. Асмолов, Г. Бурменська). Отже, недостатній розвиток емоційно-почуттєвої сфери, що виявляється у несформованості соціальних емоцій та емоційній байдужості в подальшому гальмує розвиток моральних почуттів як почуттів вищого порядку і негативно впливає на процес смислеутворення.

Реалізація моральних цінностей залежить від розвитку потребнісно-мотиваційної сфери особистості. На нашу думку, основними потребами, що стимулюють моральний розвиток, є такі: потреба в емоційній насиченості, що спонукає дитину до переживання відносин і стає важливим фактором, що визначає спрямованість особистості (Б.Додонов); потреба у соціальній відповідності оптимізує розвиток полімотивації та посилення ролі оцінки

дорослого (Г.Бреслав); потреба у самостійності забезпечує саморегуляцію діяльності, спонукає до прийняття власних рішень та здійснення морального вибору (Г.Бреслав); пізнавальні потреби забезпечують пізнання соціальної дійсності, засвоєння соціальних еталонів (Л.Божович); потреба у встановленні і збереженні позитивних взаємин з дорослими, потреба у спілкуванні з однолітками, співпраці та спільній діяльності з ними спонукає до оволодіння нормами взаємовідносин, спричинює зниження кількості конфліктів, усвідомлення спільності з іншими (Л.Божович, Я.Коломінський, Г.Урунтаєва).

Розвиток мотиваційної сфери дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку пов'язується з такими новоутвореннями: співвідкорення мотивів, усвідомлення власних мотивів, зростання кількості опосередкованих мотивів, соціальних мотивів (Л.Божович, Г.Бреслав, Д.Ельконін, О.Леонт'єв, Г.Урунтаєва). Розвиток зазначених новоутворень дозволяє дитині досягати значимі, хоча і непривабливі цілі, надає окремим її діям відображений смисл, сприяє розвитку механізмів саморегуляції поведінки, довільності, формуванню вольових якостей, що є невід'ємною складовою моральних цінностей. Необхідно відзначити, що соціальні мотиви залишаються ще нестійкими, потребують зовнішніх опор, легко порушуються під впливом емоційного збудження (О.Запорожець). І.Кулагіна, С.Гані експериментально довели, що молодшим школярам не характерна гедоністична мотивація; егоцентрична мотивація також майже не виражена і її значимість знижується. Спостерігається інтенсивний розвиток моральної мотивації (від 23% у 1 класі до 78% у 4 класі), колективістської мотивації, яка узгоджується з діловою, хоча мотиви обов'язку майже відсутні [3]. Оскільки емоції залишаються основними регуляторами діяльності, мотиви, що не супроводжуються емоціями залишаються, за термінологією О.Леонт'єва, знанневими, а не реально діючими.

Розвиток когнітивних процесів у дитинстві здійснюється в напрямі від егоцентризму до становлення об'єктивної позиції особистості (О.Запорожець). У старшому дошкільному віці формуються: уява і символічна функція мислення, які сприяють формуванню цілісного образу дійсності; орієнтація на

загальний смисл людських взаємин; осмислена орієнтація у власних переживаннях, їх узагальнення. У молодшому шкільному віці на базі цих новоутворень розвивається теоретичне мислення, рефлексія, внутрішній план дій (В.Давидов). Мислення вже не зливається з дією, як це було у дошкільному віці, а передує їй. Отже, молодший школяр набуває здатності планувати діяльність, корегувати її результати, передбачати наслідки своїх дій, що свідчить про розвиток такого новоутворення як "внутрішній план дій" (В.Давидов, Я.Коломинський).

О.Леонтьєв, О.Смирнова відмічають, що у дошкільному віці дії дитини починають підпорядковуватись певній меті. Таким чином, поєднання мети і мотиву діяльності призводить до виникнення елементарних смислів, які у своїй сукупності утворюють смислові лінії, що характеризують особистість. Смисли дошкільника мають емоційно-безпосередній характер, вони неусвідомлені і не рефлексуються дитиною, проте на рівні емоційного вибору регулюють її поведінку. У молодшому шкільному віці здійснюється розвиток пізнавально-оцінних форм смислів. Це період "ціннісного закарбування", коли дитина відкриває значимість окремих смислів особисто для себе і вони стають складовою свідомості [1]. Отже, можна стверджувати, що наприкінці молодшого шкільного віку відбувається інтеріоризація загальнокультурних цінностей в смислову сферу дитини.

Наприкінці старшого дошкільного віку з'являються внутрішні етичні інстанції, які являють собою узагальнені знання про норми поведінки підкріплені відповідними позитивними або негативними переживаннями. На думку Л.Божович, Д.Ельконіна, в подальшому на їх основі розвиватимуться моральні почуття, переконання, моральні мотиви поведінки, які мають більшу спонукальну силу ніж елементарні потреби. В цілому, за висновками Г.Бреслава, дитина ще не орієнтується на сутність взаємовідносин між людьми, її основні зусилля спрямовані на дотримання загальних безособових норм, оволодіння операційно-технічними аспектами діяльності.

Виховання моральних цінностей залежить від усвідомлення основних моральних понять, сформованості етичної оцінки, що, у свою чергу, потребує розвитку категоріального мислення та здатності до узагальнення. Необхідно констатувати, що дошкільникам і молодшим школярам в загальних рисах знайомі основні моральні поняття (доброта, чесність, справедливість тощо), проте їх вербалізація дається складно. Особливістю засвоєння моральних понять є злиття з безпосереднім емоційним ставленням до людей або літературних персонажів (Л.Божович). Формування етичної оцінки здійснюється шляхом диференціації дифузного ставлення, в якому відокремлюється етична оцінка і емоційне ставлення (Л.Божович, Д.Ельконін). Узагальнити особистісні якості людей дітям ще важко, що свідчить про недостатню сформованість категоріального мислення (О.Бодальов).

Приблизно до 8 років етична оцінка залишається емоційною і ситуативною, абсолютно однозначною, увага звертається на зовнішні прояви поведінки людини. Поступово (приблизно у 3-4 класах), завдяки накопиченню досвіду спілкування, сприйманню оцінних суджень оточуючих, внаслідок розвитку психологічного словника етична оцінка диференціюється, стає більш точною. Дитина починає розуміти мотиви вчинків, усвідомлює, що поведінка може визначатись різними факторами (обставинами, індивідуальними якостями), внаслідок чого в одній людині поєднуються майже несумісні якості, проте ще не може пояснити таке протиріччя. Це свідчить про несформованість багатозначної етичної оцінки у дітей (І.Кон).

Реалізація моральних цінностей здійснюється у вчинках особистості. У молодшому шкільному віці розвивається система довільної регуляції діяльності і поведінки, зокрема самоконтролю, яка необхідна для успішності навчальної діяльності (І.Бех, Г.Бреслав, Л.Виготський, В.Давидов, Д.Ельконін та ін.). У поведінці зберігається тенденція до копіювання поведінки дорослого. Спостерігається прийняття норм експресивної поведінки, характерних для певної субкультури, що використовуються для регуляції взаємодії (К.Саарні).

Вольова активність дитини все ще вимагає зовнішньої стимуляції з боку дорослих, проте поступово зростає роль внутрішньої стимуляції (постановка цілі, самостимуляція). Так, 70% молодших школярів вже дотримуються нормативної поведінки за умови відсутності перешкод, а з ними зберігають нормативну поведінку лише 27-39% дітей [2]. Отже, незважаючи на розвиток довільності, рефлексії, внутрішнього плану дій, співвідкорення мотивів поведінка молодшого школяра залишається імпульсивною, залежною від ситуації і потребує підтримки зовнішніх стимулів (вимог дорослого, контролю, цільових вказівок).

На основі аналізу наукової літератури нами обґрунтовано визначення основного поняття дослідження. Моральні цінності старших дошкільників і молодших школярів – це слабоусвідомлені, нестійкі смислові утворення, що ґрунтуються на емоційно-ціннісному ставленні до іншої людини, потребі в єднанні з іншими, узагальнюють емоційно забарвлені уявлення і знання про взаємовідносини на засадах справедливості, людяності, відповідальності, людської гідності, що виявляються переважно в адаптивній поведінці, орієнтованій на оцінки, норми, задані дорослими. Формування моральних цінностей передбачає зміни в емоційній, вольовій, когнітивній, діяльнісній сферах особистості. На підставі цього у структурі моральних цінностей нами умовно виділено когнітивний, емотивний та діяльнісно-вольовий компоненти.

Література:

1. Абакумова И.В., Слинько А.Е. Теория смысла и смыслообразования как методологическая составляющая концепции информационной безопасности для детей и подростков / И. В. Абакумова, А. Е. Слинько // Российский психологический журнал. - 2013. - Т. 10, № 5. - С. 9-15.

2. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции: Учебное пособие / В.А.Иванников. – СПб.: Питер, 2006. 208 с.

3. Кулагина И.Ю., Гани С.В. Развитие мотивации в младшем школьном возрасте // Психологическая наука и образование. 2011. – № 2. – С. 102-111.

4. Курносова С.А. Учёт психологических особенностей младших школьников в процессе воспитания эмоциональной отзывчивости / С.А.Курносова // Ярославский педаг. вестник, 2009. – № 1. – С.158-162.

5. Щетинина А. М. Восприятие и понимание дошкольниками эмоционального состояния человека // Вопросы психологии, 1984, № 3, с. 60-66.